प्रकरण: V

राज्य सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमांची आर्थिक कामगिरी

प्रकरण V:
राज्य सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमांची आर्थिक कामगिरी

5.1 प्रस्तावना

या प्रकरणात महाराष्ट्र शासनाच्या शासन नियंत्रित कंपन्या, शासन नियंत्रित इतर कंपन्या व वैधानिक महामंडळे यांच्या आर्थिक कामगिरीचा सारांश त्यांनी सादर केलेल्या लेख्यांमधून/माहितीतून आणि भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या संनियंत्रणाच्या भूमिकेचे परिणाम मांडण्यात आले आहेत. भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या वित्तीय विवरणपत्राच्या पुरवणी लेखापरीक्षणाच्या परिणामी जारी केलेल्या काही महत्त्वपूर्ण टिप्पण्या आणि वैधानिक महामंडळांच्या संदर्भात चालू वर्षात प्राप्त झालेल्या वित्तीय विवरणपत्रांवर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी जारी केलेल्या टिप्पण्यांचा परिणाम अधोरेखित केला आहे.

राज्याच्या विकासासाठी आणि तेथील लोकांच्या कल्याणासाठी व्यावसायिक स्वरूपाचे उपक्रम राबविण्यासाठी शासनाद्वारे राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची स्थापना केली जाते.

5.2 शासकीय कंपन्यांची व्याख्या

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 2(45) मध्ये शासकीय कंपनीची व्याख्या अशी कंपनी म्हणून केली गेली आहे ज्यात भरलेल्या भागभांडवलाच्या 51 *टक्क्यांपेक्षा* कमी हिस्सा केंद्र शासन, किंवा कोणत्याही राज्य शासन किंवा शासनांकडे किंवा अंशतः केंद्र शासन आणि अंशतः एक किंवा अधिक राज्य शासनांकडे असेल आणि त्यात कंपनीचा समावेश असेल, जी शासकीय कंपनीची उपकंपनी आहे.

वैधानिक महामंडळांची स्थापना राज्य शासनाद्वारे केली जाते आणि त्यांच्या संबंधित विधिविधानांद्वारे शासित केली जाते.

याशिवाय, प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरीत्या केंद्र शासन किंवा कोणत्याही राज्य शासन किंवा शासनाच्या किंवा अंशतः केंद्र शासन आणि अंशतः एक किंवा अधिक राज्य शासन यांच्या मालकीच्या किंवा नियंत्रित असलेल्या इतर कोणत्याही कंपनीला[1] या अहवालात शासन नियंत्रित इतर कंपन्या म्हणून संबोधले गेले आहे.

या अहवालात राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये महाराष्ट्र शासनाच्या शासन नियंत्रित कंपन्या, शासकीय नियंत्रित इतर कंपन्या आणि वैधानिक महामंडळे यांचा समावेश आहे.

5.3 लेखापरीक्षणाचे महादेश (मॅन्डेट)

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक शासकीय कंपन्यांसाठी वैधानिक लेखापरीक्षकांची नेमणूक करते आणि कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 139(5) आणि (7) अंतर्गत वित्तीय विवरणपत्राचे लेखापरीक्षण कसे करावे याबद्दल निर्देश जारी करते. भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवा शर्ती) अधिनियम, 1971 च्या कलम 19 आणि त्याअंतर्गत करण्यात आलेल्या विनियमासह कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 मधील तरतुदीनुसार भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक शासकीय कंपन्या आणि शासन नियंत्रित इतर कंपन्यांचे लेखापरीक्षण करतात. कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 अन्वये वैधानिक लेखापरीक्षकांच्या लेखापरीक्षण अहवालावर पुरवणी लेखापरीक्षण करण्याचा आणि त्यावर अभिप्राय देण्याचा किंवा पूरक करण्याचा अधिकार भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांना आहे.

वैधानिक महामंडळे नियंत्रित करणाऱ्या परिनियमांमध्ये त्यांच्या वित्तीय विवरणपत्राचे भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांकडून लेखापरीक्षण करणे आणि राज्य विधिमंडळाला अहवाल सादर करणे आवश्यक आहे.

[1] कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाने जारी (04.09.2014) केलेला कंपन्यांचा (अडचणी दूर करणे) सातवा आदेश, 2014

5.4 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या आणि वित्तीय विवरणपत्रांची स्थिती

वर्ष 2022-23 च्या सुरुवातीला भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या लेखापरीक्षण अखत्यारीत महाराष्ट्रात 105 राज्य सार्वजनिक उपक्रम होते. 2022-23 या वित्तीय वर्षात सहा[2] राज्य सार्वजनिक उपक्रम भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या लेखापरीक्षण अखत्यारीत आले असून वर्षभरात एक[3] राज्य सार्वजनिक उपक्रम बंद करण्यात आला आहे. परिणामी, महाराष्ट्रात 31 मार्च 2023 रोजी भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या अखत्यारीतील राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या 110 आहे. यामध्ये खालील प्रकारच्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा समावेश होता जे **तक्ता 5.1** मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता 5.1: राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या प्रकारांचा तपशील

तपशील	शासनाच्या नियंत्रणाखालील कंपन्या	वैधानिक महामंडळे	एकूण	शासनाच्या नियंत्रणाखालील इतर कंपन्या	एकूण
1	**2**	**3**	**4=2+3**	**5**	**6=4+5**
कार्यरत	68	10	78	13	91
निष्क्रिय	19	0	19	0	19
एकूण	**87**	**10**	**97**	**13**	**110**

(स्त्रोत : राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार संकलित)

यापैकी एकही राज्य सार्वजनिक उपक्रम स्टॉक एक्सचेंजमध्ये सूचीबद्ध नव्हता. या 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या प्रलंबित लेख्यांची यादी आणि तपशील **परिशिष्ट 5.1** मध्ये दर्शविला आहे.

19 निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादितच्या, जरी शासनाने 25 ऑक्टोबर 2011 रोजी बंद करण्यास मान्यता दिल्यानंतरही, सात[4] उपकंपन्या बंद करण्याचे काम प्रलंबित होते. या निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये ₹ 1,699.40 कोटींची गुंतवणूक आहे, ज्यात ₹ 298.28 कोटींचे भांडवल[5] (राज्य शासन ₹ 271.23 कोटी आणि इतर ₹ 27.05 कोटी) आणि ₹ 1,401.12 कोटींचे दीर्घ मुदतीचे कर्ज (राज्य शासन ₹ 332.69 कोटी आणि इतर ₹ 1,068.43 कोटी) यांचा समावेश आहे.

निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील गुंतवणूक राज्याच्या आर्थिक वाढीस हातभार लावत नसल्यामुळे हे एक चिंताजनक क्षेत्र आहे.

30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत प्राप्त झालेल्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची आर्थिक कामगिरी या अहवालात समाविष्ट आहे. 30 सप्टेंबर 2023 रोजी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे स्वरूप आणि आर्थिक विवरणपत्राची स्थिती **तक्ता 5.2** मध्ये दर्शविली आहे.

---

[2] महा आर्क मर्यादित, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ पुणे रिंग रोड मर्यादित, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ जालना नांदेड एक्स्प्रेस वे मर्यादित, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मल्टी मॉडेल कॉरिडॉर मर्यादित, महाराष्ट्र गृहनिर्माण विकास महामंडळ मर्यादित, महात्मा फुले अक्षय ऊर्जा आणि पायाभूत तंत्रज्ञान मर्यादित

[3] महा पर्यटन महामंडळ मर्यादित

[4] एलोरा मिल्क प्रॉडक्ट लिमिटेड, मराठवाडा दुग्ध विकास महामंडळ मर्यादित, परभणी कृषी गोसंवर्धन मर्यादित, गोदावरी गारमेंट्स लिमिटेड, किनवट रूफिंग टाइल्स मर्यादित, मराठवाडा सिरॅमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित, मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित

[5] भागभांडवल अर्जाच्या रकमेसह ₹ 81.57 कोटी

तक्ता 5.2: राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे व्याप्तीक्षेत्र आणि स्वरूप

अ. क्र.	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे स्वरूप	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची एकूण संख्या	30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत वित्तीय विवरणपत्र प्राप्त झालेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या				30 सप्टेंबर 2023 रोजी वित्तीय विवरणपत्र प्रलंबित असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या
			2022-23 या कालावधीसाठी वित्तीय विवरणपत्र	2021-22 या कालावधीसाठी वित्तीय विवरणपत्र	2020-21 या कालावधीसाठी आणि त्यापूर्वीचे वित्तीय विवरणपत्र	एकूण	
1.	शासनाच्या नियंत्रणाखालील कंपन्या	68	7	26	10	43	25
2.	शासनाच्या नियंत्रणाखालील इतर कंपन्या	13	3	2	-	5	8
3.	वैधानिक महामंडळे	10	0	4	-	4	6
4.	**एकूण कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रम (1+2+3)**	**91**	**10**	**32**	**10**	**52**	**39**
5.	निष्क्रिय शासकीय कंपन्या	19	4	9	1	14	5
6.	**एकूण निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रम (5)**	**19**	**4**	**9**	**1**	**14**	**5**
7.	**एकूण (4+6)**	**110**	**14**	**41**	**11**	**66**	**44**

(स्त्रोतः 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत प्राप्त झालेल्या वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

या संदर्भातील सविस्तर विश्लेषण पुढे परिच्छेद 5.14.2.2 मध्ये दिले आहे.

5.5 राज्य सार्वजनिक उपक्रम आणि राज्याच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये त्यांचे योगदान

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या उलाढालीचे स्थूल राज्य उत्पन्नांशी गुणोत्तर राज्याच्या अर्थव्यवस्थेत राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे योगदान दर्शविते.

हाती घेतलेल्या उपक्रमांच्या स्वरूपाच्या आधारे, 45 सक्रिय शासन नियंत्रित कंपन्या आणि सात वैधानिक महामंडळांच्या उलाढालीचे सात विभागांमध्ये वर्गीकरण करण्यात आले आहे. उर्वरित राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची उलाढाल शून्य[6] आहे. 31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या तीन वर्षांच्या कालावधीत महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमधील या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या उलाढालीच्या हिश्श्याच्या तुलनेत क्षेत्रनिहाय उलाढाल **तक्ता 5.3** मध्ये दर्शविली आहे:

तक्ता 5.3: शासनाच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांच्या तुलनेत राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या उलाढालीचा तपशील

(₹ कोटीत)

अ. क्र.	विभाग	संख्या	2020-21 ची उलाढाल	महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची विभागनिहाय *टक्केवारी*	संख्या	2021-22 ची उलाढाल	महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची विभागनिहाय *टक्केवारी*	संख्या	2022-23 ची उलाढाल	महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची विभागनिहाय *टक्केवारी*
1	ऊर्जा	3	102140.30	3.89	4	100751.42	3.24	4	112847.35	3.20
2	वित्त	16	156.23	0.01	16	137.26	0.00	16	140.75	0.00
3	सेवा	2	7865.17	0.30	2	7628.92	0.25	2	2628.20	0.07
4	पायाभूत सुविधा	13	2134.44	0.08	12	2354.85	0.08	11	2415.73	0.07
5	कृषी व तत्सम	11	1807.94	0.07	12	1853.62	0.06	12	1727.81	0.05
6	उत्पादन	4	210.68	0.01	4	128.79	0.00	4	455.49	0.01
7	संकीर्ण	2	614.36	0.02	3	1613.72	0.05	3	1939.37	0.05

[6] आठ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या प्रथम लेख्यांची प्रतीक्षा आहे आणि उर्वरित 40 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची उलाढाल शून्य आहे

(₹ कोटीत)

अ. क्र.	विभाग	संख्या	2020-21 ची उलाढाल	महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची विभागनिहाय *टक्केवारी*	संख्या	2021-22 ची उलाढाल	महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची विभागनिहाय *टक्केवारी*	संख्या	2022-23 ची उलाढाल	महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची विभागनिहाय *टक्केवारी*
एकूण उलाढाल			**114929.12**	**4.37**		**114468.58**	**3.68**		**122154.70**	**3.46**
महाराष्ट्राचे स्थूल राज्य उत्पन्न			2627542			3108022			3527084	
महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नांमध्ये उलाढालीची *टक्केवारी*			**4.37**			**3.68**			**3.46**	
(स्त्रोत : महाराष्ट्राच्या आर्थिक सर्वेक्षण 2022-23 नुसार स्थूल राज्य उत्पन्नाची आकडेवारी आणि 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्रानुसार उलाढालीची आकडेवारी)										

महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नामध्ये राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे योगदान जरी 2021-22 मधील उलाढालीच्या तुलनेत 2022-23 मध्ये 6.71 *टक्क्यांनी* वाढले तरी या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची उलाढाल ही 2021-22 मधील 3.68 *टक्क्यांवरून* 2022-23 मध्ये 3.46 टक्क्यांपर्यंत घटली. मागील तीन वर्षांत स्थूल राज्य उत्पन्नाचा चक्रवाढ वार्षिक विकास दर[7] 15.86 *टक्के* होता, तर राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या उलाढालीचा चक्रवाढ वार्षिक विकास दर 3.10 *टक्के* होता.

2022-23 दरम्यान वीज क्षेत्रातील राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी एकूण उलाढालीच्या 92.38 टक्के उलाढालीचे योगदान दिले आहे.

5.5.1 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या आर्थिक कामगिरीचा सारांश

सर्व शासनाच्या नियंत्रित कंपन्या, वैधानिक महामंडळे आणि शासनाच्या नियंत्रणाखालील इतर कंपन्या यांच्या आर्थिक कामगिरीचा तपशील **परिशिष्ट 5.2** मध्ये दर्शविला आहे. राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या आर्थिक कामगिरीचा सारांश **तक्ता 5.4** मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता 5.4: 30 सप्टेंबर 2023 रोजी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या आर्थिक कामगिरीचा सारांश

तपशील	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	रक्कम (₹ कोटीत)
शासन नियंत्रित कंपन्या आणि वैधानिक महामंडळे		
राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	97	
भरणा झालेले भांडवल[8] (समभाग अर्जाच्या प्रलंबित वाटप रकमेसह)	93	347628.64
दीर्घ मुदतीची कर्जे	47	97991.69
करोत्तर निव्वळ नफा[9]	42	1781.72
करानंतर निव्वळ तोटा	42	-3545.33
ना नफा ना तोटा	9	-
दिलेला लाभांश	6	4.66
एकूण मत्ता	93	653782.52

7 चक्रवाढ वार्षिक विकास दर [[{(2022-23 चे मूल्य/2020-21 चे मूल्य) ^(1/2 वर्षे)}-1] *100]

8 यामध्ये शून्य भरलेले भांडवल असलेल्या पाच राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा (महाराष्ट्र बांबू प्रमोशन फाऊंडेशन, बाबासाहेब आंबेडकर समता प्रतिष्ठान, छत्रपती शाहू महाराज संशोधन, प्रशिक्षण व मानव विकास संस्था, महात्मा ज्योतिबा फुले संशोधन व प्रशिक्षण संस्था आणि महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ) समावेश आहे

9 यामध्ये 2022-23 मध्ये शून्य नफा/तोटा असलेल्या नऊ निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा समावेश आहे

तपशील	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	रक्कम (₹ कोटीत)
निव्वळ मूल्य	93	317566.95
प्रथम लेखे प्रतीक्षेत	4	-
शासनाच्या नियंत्रणाखालील इतर कंपन्या		
राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	13	
भरणा झालेले भांडवल + (समभाग अर्जाच्या प्रलंबित वाटप रकमेसह)	9	6170.88
दीर्घ मुदतीची कर्जे	2	65.39
करोत्तर निव्वळ नफा	5	51.57
करानंतर निव्वळ तोटा	3	-78.07
ना नफा ना तोटा	1	-
दिलेला लाभांश	1	0.84
एकूण मत्ता	9	10010.54
निव्वळ मूल्य	9	6171.65
प्रथम लेखे प्रतीक्षेत	4	-
(स्त्रोतः राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या नवीनतम अंतिम आर्थिक विवरणपत्रानुसार संकलित केलेली माहिती)		

5.6 राज्य सार्वजनिक उपक्रमातील गुंतवणूक आणि अर्थसंकल्पीय सहाय्य

5.6.1 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील समभाग धारण (इक्विटी होल्डिंग) आणि कर्ज

31 मार्च 2023 रोजी 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये समभाग धारण आणि दीर्घ मुदतीच्या कर्जाच्या स्वरूपात शासनाने केलेले क्षेत्रनिहाय एकूण अंशदान **तक्ता 5.5** मध्ये खाली दिले आहे.

तक्ता 5.5: 31 मार्च 2023 रोजी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये राज्य शासनाची क्षेत्रनिहाय गुंतवणूक

(₹ कोटीत)

क्षेत्राचे स्वरूप	गुंतवणूक							
	एकूण समभाग	महाराष्ट्र शासनाचे समभाग	दीर्घ मुदतीची एकूण कर्जे	महाराष्ट्र शासनाची कर्ज	एकूण क्षेत्रनिहाय गुंतवणूक	महाराष्ट्र शासनाची एकूण क्षेत्रनिहाय गुंतवणूक	महाराष्ट्र शासनाच्या एकूण गुंतवणुकीची क्षेत्रनिहाय *टक्केवारी*	महाराष्ट शासनाच्या गुंतवणुकीची क्षेत्रनिहाय *टक्केवारी*
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6=2+4**	**7=3+5**	**8=7/6*100**	**9**
ऊर्जा	172484.42	89216.21	107339.18	283.10	279823.60	89499.31	31.98	38.31
वित्त	2548.29	2461.39	491.01	195.09	3039.30	2656.48	87.40	1.14
सेवा	5700.50	5641.73	204.40	204.40	5904.90	5846.13	99.00	2.50
पायाभूत सुविधा	28623.89	932.99	32977.66	301.52	61601.55	1234.51	2.00	0.53
कृषी व तत्सम	139277.04	133841.39	243.31	1.10	139520.35	133842.49	95.93	57.29
उत्पादन	307.54	283.15	361.15	235.62	668.69	518.77	77.58	0.22
संकीर्ण	30.33	29.20	6.30	-	36.63	29.20	79.72	0.01
एकूण	**348972.01**	**232406.06**	**141623.01**	**1220.83**	**490595.02**	**233626.89**	**47.62**	**100**
(स्त्रोतः राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून मिळालेल्या माहितीनुसार संकलित)								

31 मार्च 2023 रोजी, राज्य शासनाच्या 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये एकूण ₹ 2,33,626.89 कोटींच्या गुंतवणूकीत भाग भांडवल ₹ 2,32,406.06 कोटी (99.48 *टक्के*) आणि ₹ 1,220.83 कोटी (0.52 *टक्के*) दीर्घ मुदतीच्या कर्जाचा समावेश आहे. राज्य शासनाच्या गुंतवणुकीचा जोर प्रामुख्याने कृषी व संलग्न क्षेत्र (57.29 *टक्के*) आणि वीज क्षेत्र (38.31 *टक्के*) यामध्ये होता.

मार्च 2023 अखेर राज्य शासनाची लक्षणीय गुंतवणूक (₹ 1,000 कोटींपेक्षा जास्त) असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची यादी खालील **तक्ता 5.6** मध्ये दिली आहे.

तक्ता 5.6: 31 मार्च 2023 रोजी राज्य शासनाची लक्षणीय गुंतवणूक

अ. क्र.	राज्य सार्वजनिक उपक्रमाचे नाव	विभागाचे नाव	रक्कम (₹ कोटीत)
1	महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळ होल्डिंग कंपनी लि.	उद्योग, ऊर्जा आणि कामगार	89216.21
2	महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळ	जलसंपदा (सिंचन)	35778.41
3	कोकण पाटबंधारे विकास महामंडळ	जलसंपदा (सिंचन)	10938.02
4	विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ	जलसंपदा (सिंचन)	47901.02
5	तापी पाटबंधारे विकास महामंडळ	जलसंपदा (सिंचन)	13071.45
6	गोदावरी मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळ	जलसंपदा (सिंचन)	23442.22
7	महाराष्ट्र जलसंधारण महामंडळ	जलसंपदा (सिंचन)	2323.27
8	महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ	गृह (वाहतूक)	5826.34

(स्त्रोतः राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार संकलित)

5.6.2 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना अर्थसंकल्पीय सहाय्य

राज्य शासन वार्षिक अर्थसंकल्पाद्वारे राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना विविध स्वरूपात आर्थिक सहाय्य करते. 31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या मागील तीन वर्षांसाठी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या भागभांडवल, कर्जे/अनुदान, कर्जाची परतफेड/निर्लेखित आणि प्रलंबित हमीसाठी अर्थसंकल्पीय खर्चाचा संक्षिप्त तपशील खालील **तक्ता 5.7** मध्ये दिला आहे.

तक्ता 5.7: शासकीय कंपन्या आणि वैधानिक महामंडळे यांना अर्थसंकल्पीय सहाय्य संदर्भातील तपशीलाचे विवरणपत्रे

(₹ कोटीत)

अ क्र	तपशील	2020-21		2021-22		2022-23	
		राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	रक्कम	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	रक्कम	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	रक्कम
वीज क्षेत्रातील राज्य सार्वजनिक उपक्रम							
(i)	भाग भांडवल खर्च	-	-	-	-	1	468.05
(ii)	दिलेले अनुदान/अर्थसाहाय्य	1	10715.76	1	12141.97	1	13446.81
(iii)	दिलेली कर्जे	-	-	-	-	2	86.28
(iv)	**एकूण खर्च (i+ii+iii)**	**1**	**10715.76**	**1**	**12141.97**	**4**	**14001.14**
(v)	कर्जाची परतफेड/निर्लेखन	-	-	-	-	-	-
(vi)	दिलेली हमी	-	-	2	13867.93	1	5,244.00
(vii)	प्रलंबित हमी वचनबद्धता	-	-	1	14201.00	1	15,785.00
वीज व्यतिरिक्त इतर							
(i)	भाग भांडवल खर्च	1	0.30	2	3181.56	3	3,307.66
(ii)	दिलेले अनुदान/अर्थसहाय्य	4	1600.29	9	6182.74	12	3065.62
(iii)	दिलेली कर्जे					1	0.20
(iv)	**एकूण खर्च (i+ii+iii)**	**5**	**1600.59**	**11**	**9364.30**	**16**	**6373.48**
(v)	कर्जाची परतफेड/निर्लेखन	-	-	-	-	-	-
(vi)	दिलेली हमी	1	4000	1	0.43	1	6.78
(vii)	प्रलंबित हमी वचनबद्धता	1	48.49	5	907.25	5	317.27

(स्त्रोतः राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार संकलित)

राज्य शासन राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना बँका आणि सार्वजनिक वित्तीय संस्थांकडून मुद्दल आणि व्याजाच्या परतफेडीची हमी देवून कर्जाची रक्कम उभी करण्यास मदत करते. वरील तक्त्यावरुन असे दिसून येते की वीज क्षेत्रातील राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या भाग भांडवल आणि अनुदान/अर्थसहाय्य आणि कर्ज यासाठी राज्य शासनाकडून देण्यात येणारे अर्थसंकल्पीय सहाय्य ₹ 12,141.97 कोटीवरून (2021-22) ₹ 14,001.14 कोटींपर्यंत (2022-23) वाढ झाली होती. वीज क्षेत्राव्यतिरिक्त राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना भाग भांडवल, अनुदान/अर्थसहाय्य आणि कर्ज यासाठी देण्यात येणारे अर्थसंकल्पीय सहाय्य ₹ 1600.59 कोटी (2020-21) ते ₹ 6,373.48 कोटी (2022-23) ह्या दरम्यान होते.

तसेच, 2022-23 दरम्यान एका[10] शासन नियंत्रित इतर कंपनीलासुद्धा अनुदान/अर्थसहाय्याच्या रूपात राज्य शासनाने अर्थसंकल्पीय सहाय्य ₹ 4.86 कोटी पुरविले होते.

वीज क्षेत्राव्यतिरिक्त राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची हमी वचनबद्धता थकबाकी 2021-22 मधील ₹ 907.25 कोटींवरून 2022-23 मध्ये ₹ 317.27 कोटींपर्यंत कमी झाली. बँका/वित्तीय संस्थांकडून आर्थिक कर्ज प्राप्त करण्यासाठी राज्य शासन, दिलेल्या कर्जाच्या आधारावर 0.50 ते दोन *टक्के* प्रतिवर्ष दराने हमी शुल्क वसूल करते. राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार 2022-23 दरम्यान दोन राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून शासनाला ₹ 0.93 कोटींचे हमी शुल्क प्रदान केले गेले.

5.7 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील समभाग गुंतवणुकीचे बाजार भांडवलीकरण

बाजार भांडवलीकरण ज्या कंपन्या सूचीबद्ध आहेत त्यांच्या समभागांचे बाजार मूल्य दर्शविते. 31 मार्च 2023 रोजी, एकही राज्य सार्वजनिक उपक्रम सूचीबद्ध नव्हता.

5.8 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची पुनर्रचना, निर्गुंतवणूक आणि खाजगीकरण

2022-23 या वर्षात कार्यरत तसेच निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची पुनर्रचना, निर्गुंतवणुकीचे आणि खाजगीकरणाचे एकही प्रकरण घडले नाही.

5.9 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना दिलेल्या थकित कर्जाचे विश्लेषण

5.9.1 31 मार्च 2023 रोजी थकित दीर्घ मुदतीची कर्जे

31 मार्च 2023 रोजी, सर्व स्त्रोतांकडून 110 पैकी 53 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये एकूण दीर्घ मुदतीच्या कर्जाची थकबाकी ₹ 1,41,623.01 कोटी होती. राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या थकीत दीर्घ मुदतीच्या कर्जात मागील वर्ष 2021-22 (₹ 1,09,096.23 कोटी) च्या तुलनेत 2022-23 मध्ये निव्वळ ₹ 32,526.78 कोटींची वाढ झाली आहे.

31 मार्च 2023 रोजी एकूण दीर्घ मुदतीच्या थकित कर्जांपैकी ₹ 1,220.83 कोटीचे कर्ज राज्य शासनाकडून होते, त्यापैकी लक्षणीय रक्कम (₹ 937.73 कोटी) ऊर्जा क्षेत्राव्यतिरिक्त राज्य सार्वजनिक उपक्रमांशी संबंधित होती.

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या थकित दीर्घ मुदतीच्या कर्जाचा वर्षनिहाय तपशील **आलेख 5.1** मध्ये दर्शविला आहे

आलेख 5.1: संबंधित वर्षाच्या 31 मार्च रोजी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये थकित दीर्घ मुदतीची कर्जे

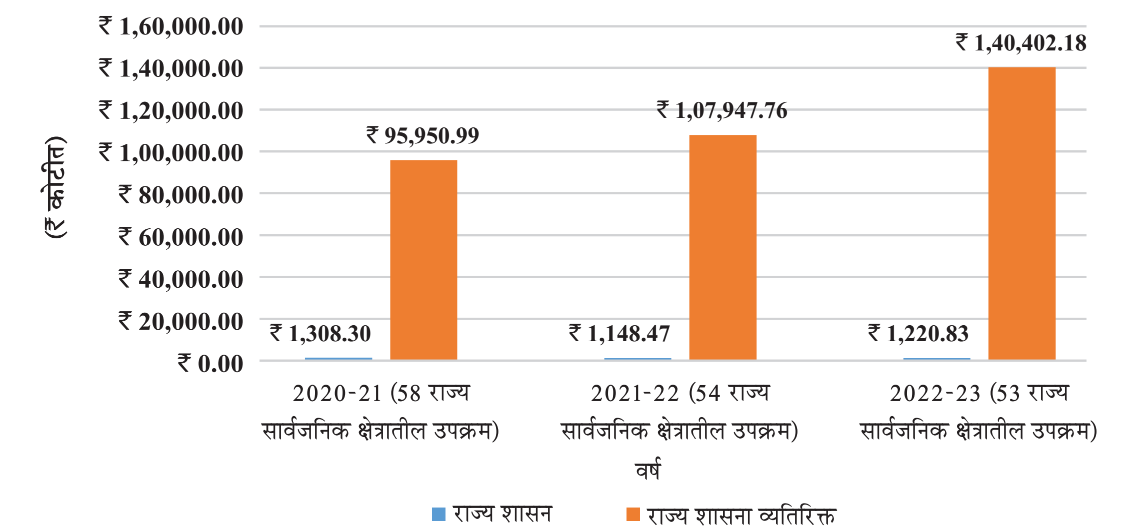

(स्त्रोत: राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार संकलित)

[10] महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ मर्यादित

दीर्घ मुदतीचे कर्ज असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या 2021-22 मधील 54 वरून 2022-23 मध्ये 53 वर आली आहे. एकूण दीर्घ मुदतीच्या कर्जापैकी (₹ 1,41,623.01 कोटी) राज्य शासनाचे कर्ज ₹ 1,220.83 कोटी होते, त्यापैकी लक्षणीय रक्कम (₹ 689.42 कोटी) चार[11] ऊर्जा क्षेत्राव्यतिरिक्त राज्य सार्वजनिक उपक्रम आणि एक ऊर्जा क्षेत्रातील राज्य सार्वजनिक उपक्रम म्हणजेच महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादित (₹ 198.64 कोटी) शी संबंधित होती.

5.9.2 कर्जाच्या दायित्वाची पूर्तता करण्यासाठी मालमत्तेची पर्याप्तता

एकूण मालमत्त्याचे दीर्घ मुदतीच्या कर्जाशी गुणोत्तर ही कंपनी पतदार राहू शकते की नाही हे निर्धारित करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या पद्धतींपैकी एक आहे. पतदार (सॉल्व्हंट) मानण्यासाठी, एखाद्या संस्थेच्या मालमत्त्याचे मूल्य त्याच्या दीर्घ मुदतीच्या कर्जापेक्षा जास्त असणे आवश्यक आहे. 31 मार्च 2023 रोजी थकित कर्जे असलेल्या 49 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील एकूण मालमत्त्याच्या मूल्यानुसार दीर्घ मुदतीच्या कर्जाची व्याप्ती खाली **तक्ता 5.8** मध्ये दिली आहे.

तक्ता 5.8: 31 मार्च 2023 रोजी एकूण मालमत्तेसह दीर्घ मुदतीच्या कर्जाची व्याप्ती

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे स्वरूप	सकारात्मक व्याप्ती				नकारात्मक व्याप्ती			
	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	दीर्घ मुदतीची कर्जे (₹ कोटीत)	मत्ता (₹ कोटीत)	कर्जाशी मत्तेची *टक्केवारी*	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	दीर्घ मुदतीची कर्जे (₹ कोटीत)	मत्ता (₹ कोटीत)	कर्जाशी मत्तेची *टक्केवारी*
शासकीय कंपन्या	32	95793.00	348836.02	364.16	12	1411.80	110.69	7.84
शासन नियंत्रित इतर कंपन्या	2	65.39	2367.65	3620.81	0	-	-	-
वैधानिक महामंडळ	3	786.89	50293.43	6391.42	0	-	-	-
एकूण	**37**	**96645.28**	**401497.10**	**415.43**	**12**	**1411.80**	**110.69**	**7.84**
(स्त्रोतः राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त नवीनतम अंतिम आर्थिक विवरणपत्रानुसार संकलित केलेली माहिती.)								

एकही राज्य सार्वजनिक उपक्रम स्टॉक एक्स्चेंजमध्ये सूचीबद्ध नाही. नकारात्मक व्याप्ती असलेल्या 12 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी नऊ राज्य सार्वजनिक उपक्रम निष्क्रिय होते आणि त्यांचे ₹ 1,310.32 कोटीचे दीर्घ मुदतीचे कर्ज त्यांच्या मालमत्त्यापेक्षा (₹ 51.64 कोटी) जास्त होते. तसेच, नकारात्मक व्याप्ती असलेल्या तीन कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडे ₹ 101.48 कोटीचे दीर्घ मुदतीचे कर्ज होते जे त्यांच्या मालमत्त्यापेक्षा (₹ 59.05 कोटी) जास्त होते.

5.10 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून परतावा

110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी, त्यांच्या नवीनतम आर्थिक विवरणपत्रानुसार, 47 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी नफा कमावला (42 शासन नियंत्रित कंपन्या आणि पाच शासन नियंत्रित इतर कंपन्या) आणि 45[12] (42 शासन नियंत्रित कंपन्या आणि तीन शासन नियंत्रित इतर कंपन्या) राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी तोटा नोंदविला. उर्वरित 18 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी दहा राज्य सार्वजनिक उपक्रम ना नफा ना तोटा होते आणि उर्वरित आठ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी आपले पहिले वित्तीय विवरणपत्रसुद्धा सादर केले नाही.

5.10.1 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी कमवलेला नफा

या 47[13] राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा (38 शासन नियंत्रित कंपन्या, चार वैधानिक महामंडळे आणि पाच शासन नियंत्रित इतर कंपन्या) त्यांच्या नवीनतम आर्थिक विवरणपत्रांमध्ये नोंदविल्याप्रमाणे एकूण नफा ₹ 1,833.29 कोटी होता. क्षेत्रनिहाय तपशील खाली **तक्ता 5.9** मध्ये दर्शविला आहे:

---

[11] महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादित, महाराष्ट्र राज्य वस्त्रोद्योग महामंडळ मर्यादित आणि महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ

[12] 45 शासन नियंत्रित कंपन्यांमध्ये 8 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा समावेश आहे ज्यांचा नफा शून्य आणि तोटा शून्य आहे कारण खर्च होल्डिंग कंपनीने केला होता

[13] यात एक ना नफा ना तोटा राज्य सार्वजनिक उपक्रमाचा समावेश आहे ज्याला नफा झाला आहे

तक्ता 5.9: क्षेत्रनिहाय नफा कमवणाऱ्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा तपशील

वर्ष	तपशील	नफा कमवणाऱ्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	करोत्तर निव्वळ नफा (₹ कोटीमध्ये)	संचित तोटा/ आधिक्य (₹ कोटीमध्ये)	निव्वळ संपत्ती (नेटवर्थ) (₹ कोटीमध्ये)
2020-21	ऊर्जा	3	541.12	-26205.21	121074.52
	वित्त	11	124.92	506.81	2297.96
	सेवा	2	1.02	13.94	34.59
	पायाभूत सुविधा	13	499.65	-3006.05	8207.94
	कृषी व तत्सम	11	242.03	1310.29	52275.52
	उत्पादन	4	5.36	53.78	98.11
	संकीर्ण	2	43.37	156.37	181.32
	एकूण	**46**	**1457.47**	**-27170.07**	**184169.96**
2021-22	ऊर्जा	3	1082.20	290.15	98491.38
	वित्त	10	89.42	580.50	2262.97
	सेवा	2	1.34	15.22	32.61
	पायाभूत सुविधा	10	49.39	594.67	7129.46
	कृषी व तत्सम	13	344.16	1849.17	61602.87
	उत्पादन	2	2.88	-4.91	11.81
	संकीर्ण	3	24.87	174.85	199.80
	एकूण	**43**	**1594.26**	**3499.65**	**169730.90**
2022-23	ऊर्जा	3	1240.58	-18949.97	128543.24
	वित्त	11	94.48	683.17	2433.77
	सेवा	2	1.34	15.35	32.74
	पायाभूत सुविधा	12	91.37	695.65	7257.61
	कृषी व तत्सम	13	369.15	2208.36	66782.84
	उत्पादन	3	3.77	46.80	65.59
	संकीर्ण	3	32.60	204.17	232.98
	एकूण	**47**	**1833.29**	**-15096.47**	**205348.77**

(स्त्रोत : 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

नफा कमवणाऱ्या उच्चतम 10 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची यादी **तक्ता 5.10** मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता 5.10: 2022-23 दरम्यान नफा कमवणाऱ्या 10 उच्चतम राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची यादी

अ. क्र	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची नावे	करोत्तर निव्वळ नफा	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या नफ्याची एकूण नफ्याशी *टक्केवारी*
शासन नियंत्रित कंपन्या आणि वैधानिक महामंडळे			
1	महाराष्ट्र राज्य विद्युत पारेषण कंपनी मर्यादित	955.36	52.11
2	महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादित	279.93	15.27
3	वन विकास महामंडळ महाराष्ट्र मर्यादित	98.68	5.38
4	महाराष्ट्र राज्य कृषी महामंडळ मर्यादित	93.62	5.11
5	विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ	69.37	3.78
6	महाराष्ट्र राज्य वखार महामंडळ	43.09	2.35
7	कोकण पाटबंधारे विकास महामंडळ	41.03	2.24
8	महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी व सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित	26.83	1.46
9	महाराष्ट्र राज्य पोलीस गृहनिर्माण व कल्याण महामंडळ मर्यादित	25.23	1.38
शासन नियंत्रित इतर कंपन्या			
1	मिहान इंडिया मर्यादित	33.79	1.84
एकूण		**1666.93**	**90.93**

(स्त्रोतः 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

असे दिसून येते की 2022-23 मध्ये 47 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी कमवलेल्या एकूण नफ्यात वरील दहा राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 90.93 *टक्के* योगदान दिले आहे. मिहान इंडिया मर्यादित वगळता हे राज्य सार्वजनिक उपक्रम मक्तेदारीच्या परिस्थितीत काम करत आहेत.

क्षेत्रनिहाय नफ्याचा तपशील **तक्ता 5.11** मध्ये दिला आहे.

तक्ता 5.11: क्षेत्रनिहाय नफा (2022-23 दरम्यान)

क्षेत्र	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	करोत्तर नफा (₹ कोटीमध्ये)	एकूण राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या नफ्याशी क्षेत्राच्या नफ्याची *टक्केवारी*
ऊर्जा	3	1240.58	67.67
वित्त	11	94.48	5.15
सेवा	2	1.34	0.07
पायाभूत सुविधा	12	91.37	4.98
कृषी व तत्सम	13	369.15	20.14
उत्पादन	3	3.77	0.21
संकीर्ण	3	32.60	1.78
एकूण	**47**	**1833.29**	**100**
(स्त्रोतः 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)			

2022-23 दरम्यान ऊर्जा, पायाभूत सुविधा आणि कृषी व तत्सम क्षेत्रातील 28 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी सर्वाधिक ₹ 1,701.10 कोटीचा नफा कमवला, जो राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या एकूण नफ्याच्या 92.79 *टक्के* (₹ 1,833.29 कोटी) होता.

5.11 तोटा झालेले राज्य सार्वजनिक उपक्रम

5.11.1 झालेला तोटा

वर्ष 2022-23 मध्ये 45 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी (39 शासन नियंत्रित कंपन्या, तीन वैधानिक महामंडळे आणि तीन शासन नियंत्रित इतर कंपन्या[14]) त्यांच्या नवीनतम वित्तीय विवरणपत्रानुसार तोटा नोंदविला. राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा एकूण निव्वळ तोटा 2021-22 मधील ₹ 4,388.37 कोटीवरून 2022-23 मध्ये ₹ 3,623.40 कोटीपर्यंत कमी झाला जो **तक्ता 5.12** मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता 5.12: तोटा झालेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या

वर्ष	क्षेत्र	तोट्यात असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	करानंतर निव्वळ तोटा (₹ कोटीत)	संचित तोटा (₹ कोटीत)	निव्वळ संपत्ती[15] (₹ कोटीत)
2020-21	ऊर्जा	5	-125.76	-8111.00	17297.55
	वित्त	5	-21.17	-798.69	-561.25
	सेवा	2	-939.88	-4603.16	97.49
	पायाभूत सुविधा	12	-414.37	-959.73	12678.58
	कृषी व तत्सम	6	-62.84	291.83	2616.12
	उत्पादन	12	-72.77	-1483.67	-1197.06
	संकीर्ण	3	-0.10	-5.68	-4.03
	एकूण	**45**	**-1636.89**	**-15670.10**	**30927.40**

[14] नफा शून्य तोटा शून्य असलेल्या आठ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा समावेश आहे, कारण त्यांचा खर्च धारण (होल्डिंग) कंपन्यांद्वारे करण्यात येतो

[15] निव्वळ संपत्ती म्हणजे भरणा झालेले भांडवल, मुक्त राखीव व आधिक्य वजा संचित तोटा आणि स्थगित (डेफर्ड) महसुली खर्चाची एकूण

वर्ष	क्षेत्र	तोट्यात असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	करानंतर निव्वळ तोटा (₹ कोटीत)	संचित तोटा (₹ कोटीत)	निव्वळ संपत्ती[16] (₹ कोटीत)
2021-22	ऊर्जा	5	-2966.26	-33883.00	39760.03
	वित्त	6	-26.88	-814.42	-594.04
	सेवा	2	-716.15	-5319.30	-51.46
	पायाभूत सुविधा	16	-530.04	-5161.42	9298.32
	कृषी व तत्सम	4	-62.82	292.22	2616.11
	उत्पादन	13	-86.19	-1530.79	-1240.31
	संकीर्ण	2	-0.03	-1.97	-0.46
	एकूण	**48**	**-4388.37**	**-46418.68**	**49788.19**
2022-23	वीज	5	-1644.70	-9253.37	16665.73
	वित्त	5	-26.30	-804.80	-614.40
	सेवा	1	-1146.57	-8237.20	-2610.86
	पायाभूत सुविधा	16	-665.99	-5529.04	16755.59
	कृषी व तत्सम	4	-62.88	294.81	2618.70
	उत्पादन	12	-76.58	-1752.77	-1343.50
	संकीर्ण	2	-0.38	-2.34	-0.83
	एकूण	**45[17]**	**-3623.40**	**-25284.71**	**31470.43**

(स्त्रोतः 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

2022-23 या कालावधीत 45 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना झालेल्या ₹ 3,623.40 कोटी एकूण तोट्यापैकी (-)₹ 3,355.13 कोटींच्या तोट्यात चार राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी योगदान दिले आहे. हे तोट्यातील चार राज्य सार्वजनिक उपक्रम, ज्यांना ₹ 200 कोटींपेक्षा जास्त तोटा झाला आहे, ते **तक्ता 5.13** मध्ये दर्शविले आहेत.

39 शासन नियंत्रित कंपन्या (₹ 2,322.19 कोटी), तीन वैधानिक महामंडळे (₹ 1,223.14 कोटी) आणि तीन शासन नियंत्रित इतर कंपन्या (₹ 78.07 कोटी) यांनी करानंतरचा निव्वळ तोटा (-)₹ 3,623.40 कोटी नोंदविला आहे.

तक्ता 5.13: संबंधित राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्रांनुसार ज्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना ₹ 200 कोटींपेक्षा जास्त तोटा झाला आहे

(₹ कोटीत)

अ. क्र	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची नावे	करानंतर निव्वळ तोटा	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या तोटयाची एकूण तोट्याशी *टक्केवारी*
1	महाराष्ट्र राज्य विद्युत निर्मिती कंपनी मर्यादित	-1644.34	45.38
2	महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ	-1146.57	31.64
3	महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ सी लिंक मर्यादित	-297.67	8.22
4	मुंबई पुणे एक्स्प्रेस वे मर्यादित.	-266.55	7.36
	एकूण	**-3355.13**	**92.60**

(स्त्रोतः 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

वरील **तक्ता 5.13** मध्ये दर्शविलेल्या चार राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 2022-23 दरम्यान 45 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना झालेल्या एकूण तोट्यात 92.60 *टक्के* योगदान दिले.

[16] निव्वळ संपत्ती म्हणजे भरणा झालेले भांडवल, मुक्त राखीव व आधिक्य वजा संचित तोटा आणि स्थगित (डेफर्ड) महसुली खर्चाची एकूण

[17] नऊ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी (ना नफा ना तोटा राज्य सार्वजनिक उपक्रम वगळून) कोणताही नफा किंवा तोटा नोंदविला नाही

5.11.2 निव्वळ नफा/तोटा गुणोत्तर

110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे एकूण क्षेत्रनिहाय निव्वळ नफा/तोटा गुणोत्तर खालील **तक्ता 5.14** मध्ये दर्शविले आहे:

तक्ता 5.14: क्षेत्रनिहाय निव्वळ नफा/तोटा गुणोत्तर

क्षेत्र	क्षेत्राचा निव्वळ नफा/तोटा (₹ कोटीत)	उलाढाल (₹ कोटीत)	निव्वळ नफा गुणोत्तर *(टक्केवारीत)*
ऊर्जा	(-)404.12	112847.35	(-) 0.36
वित्त	68.18	140.75	48.44
सेवा	(-) 1145.23	2628.20	(-) 43.57
पायाभूत सुविधा	(-)574.62	2415.73	(-)23.79
कृषी व तत्सम	306.27	1727.81	17.73
उत्पादन	(-) 72.81	455.49	(-) 15.98
संकीर्ण	32.22	1939.37	1.66
(स्त्रोत: 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)			

5.11.3 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांद्वारे देय लाभांश

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी 2012 मध्ये शासन निर्णय जारी केला, त्यानुसार नफा कमवणाऱ्या सर्व राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना नफ्याच्या किमान पाच टक्के लाभांश जाहीर करणे आवश्यक होते. महाराष्ट्रातील 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 47 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 2022-23 मध्ये नफा कमवला होता. यापैकी, 31 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी संचित तोट्याशिवाय नफा कमवला असून त्यांना लाभांश देणे बंधनकारक आहे. तथापि, 2022-23 मध्ये केवळ सात राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी लाभांश जाहीर/प्रदान केला. 2020-21 ते 2022-23 या तीन वर्षांच्या कालावधीत प्रदान केलेल्या/जाहीर केलेल्या लाभांशाचा तपशील खालील **तक्ता 5.15** मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता 5.15: 2020-21 ते 2022-23 पर्यंत राज्य सार्वजनिक उपक्रमांद्वारे लाभांश प्रदाने.

(₹ कोटीत)

वर्ष	महाराष्ट्र शासनाचे समभाग धारण (इक्विटी होल्डिंग) असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी वर्षभरात नफा कमवला आणि संचित तोटा झाला नाही		एकूण समभाग (प्रलंबित वाटप वगळून)	महाराष्ट्र शासन समभाग	एकूण देय लाभांश	महाराष्ट्र शासनाला देय लाभांश	लाभांश जाहीर केलेल्या/ प्रदान केलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	लाभांश जाहीर/ प्रदान	महाराष्ट्र शासनाला प्रदान केलेली रक्कम	लाभांश देय गुणोत्तर (%)
	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	करोत्तर निव्वळ नफा								
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6=5%*3**	**7=6*5/4**	**8**	**9**	**10**	**11=10/ 5*100**
2020-21	27	671.30	58401.99	58321.60	33.56	33.52	7	14.39	13.32	0.023
2021-22	24	469.602	60987.29	60907.34	23.48	23.45	8	7.56	5.37	0.009
2022-23	31	543.64	150265.19	150184.77	27.18	27.17	7	5.50	3.85	0.003
(स्त्रोत: नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्रानुसार संकलित केलेली माहिती आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेली माहिती)										

सात सार्वजनिक उपक्रमांनी जाहीर केलेल्या लाभांशाचा तपशील खाली **तक्ता 5.16** मध्ये दिला आहे.

तक्ता 5.16 : सन 2022-23 मध्ये देण्यात आलेल्या/जाहीर केलेल्या लाभांशाचा तपशील

(₹ **कोटीत**)

अ. क्र	राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची नावे	एकूण भरलेले भांडवल	राज्य शासनाचे समभाग	करोत्तर निव्वळ नफा	निव्वळ नफ्याच्या पाच टक्के	इक्विटी होल्डिंग नुसार महाराष्ट्र शासनाला देय लाभांश	लाभांश जाहीर/ प्रदान	महाराष्ट्र शासनाला त्याच्या इक्विटी होल्डिंग नुसार जाहीर करण्यात / देण्यात आलेला लाभांश
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6=5%*5**	**7=6*4/3**	**8**	**9=8*4/3**
1	महाराष्ट्र कृषी उद्योग विकास महामंडळ मर्यादित	5.50	3.00	5.25	0.26	0.14	0.28	0.15
2	महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ मर्यादित	4.18	2.05	12.49	0.63	0.31	0.84	0.41
3	पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी महाराष्ट्र मेंढी आणि शेळी विकास महामंडळ मर्यादित	24.97	22.84	1.31	0.07	0.06	0.19	0.18
4	महाराष्ट्र राज्य वखार महामंडळ	8.71	4.36	43.08	2.15	1.08	2.16	1.08
5	महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी व सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित.	12.30	12.30	26.83	1.34	1.34	1.34	1.34
6	पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादित.	3.06	3.06	9.23	0.46	0.46	0.65	0.65
7	महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ मर्यादित	2.07	2.07	0.54	0.03	0.03	0.04	0.04
	एकूण	**60.79**	**49.68**	**98.73**	**4.94**	**3.42**	**5.50**	**3.85**

(स्त्रोतः नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्रानुसार संकलित केलेली माहिती आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेली माहिती)

वरील तक्त्यावरुन असे दिसून येते की या सात राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी किमान पाच *टक्के* लाभांश महाराष्ट्र शासनाला प्रदान केला आहे.

5.12 कर्ज सेवा

5.12.1 व्याज व्याप्ती गुणोत्तर

व्याज व्याप्ती गुणोत्तर एखाद्या कंपनीच्या थकित दीर्घ मुदतीच्या/अल्प मुदतीच्या कर्जावर व्याज देण्याची क्षमता निश्चित करण्यासाठी वापरले जाते आणि कंपनीच्या व्याज आणि करांपूर्वीच्या उत्पन्नाला त्याच कालावधीच्या व्याज खर्चाने भागून गणना केली जाते. हे गुणोत्तर जितके कमी असेल तितकी कंपनीची कर्जावरील व्याज भरण्याची क्षमता कमी होईल. एक पेक्षा कमी व्याज व्याप्ती गुणोत्तर हे दर्शविते की कंपनी व्याजावरील खर्च भागविण्यासाठी पुरेसा महसूल प्राप्त करीत नव्हत्या. 2020-21 ते 2022-23 या कालावधीत वित्त खर्च असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या सकारात्मक आणि नकारात्मक व्याज व्याप्ती गुणोत्तराचा तपशील **तक्ता 5.17** मध्ये देण्यात आला आहे.

तक्ता 5.17: व्याज व्याप्ती गुणोत्तर

वर्ष	क्षेत्र	व्याज	व्याज आणि करापूर्वीचे उत्पन्न	थकित कर्ज आणि व्याज असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	व्याज व्याप्ती गुणोत्तर >= 1 असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या	व्याज व्याप्ती गुणोत्तर < 1 असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या
		(₹ कोटीत)				
2020-21	ऊर्जा	8965.54	10107.96	3	3	0
	वित्त	109.31	196.64	15	11	4
	सेवा	1.90	-937.06	2	1	1
	पायाभूत सुविधा	751.65	519.26	7	3	4
	कृषी व तत्सम	4.85	65.67	6	6	0
	उत्पादन	60.11	-8.72	5	2	3
	संकीर्ण	0.58	13.92	1	1	0
	एकूण	**9893.94**	**9957.67**	**39**	**27**	**12**
2021-22	ऊर्जा	9692.49	7844.68	3	1	2
	वित्त	96.44	145.73	14	10	4
	सेवा	4.36	-710.23	2	1	1
	पायाभूत सुविधा	759.18	280.84	10	4	6
	कृषी व तत्सम	4.73	32.75	5	5	0
	उत्पादन	62.08	-17.82	4	1	3
	संकीर्ण	73.26	96.10	2	2	0
	एकूण	**10692.54**	**7672.05**	**40**	**24**	**16**
2022-23	ऊर्जा	9124.82	8491.17	3	2	1
	वित्त	95.58	143.17	14	11	3
	सेवा	2.03	-1142.99	2	1	1
	पायाभूत सुविधा	785.06	200.64	9	4	5
	कृषी व तत्सम	0.88	105.81	5	5	0
	उत्पादन	62.47	-8.85	4	1	3
	संकीर्ण	14.04	49.05	2	2	0
	एकूण	**10084.88**	**7838.00**	**39**	**26**	**13**

(स्त्रोत: 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

वरील तक्त्यावरून असे लक्षात येते की ज्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची दीर्घ मुदतीची कर्जे होती त्यांच्यातील व्याज व्याप्ती गुणोत्तरात लक्षणीय फरक पडलेला नाही. व्याज व्याप्ती गुणोत्तर एक किंवा त्यापेक्षा जास्त असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्या 2020-21 मध्ये 27 वरून 2022-23 मध्ये 26 अशी कमी झाली होती. त्याचप्रमाणे एक पेक्षा कमी व्याज व्याप्ती गुणोत्तर असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची संख्याही 2020-21 मध्ये 12 वरून 2022-23 मध्ये 13 पर्यंत वाढली होती.

5.13 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची आर्थिक कामगिरी

5.13.1 उपयोजित भांडवलावरील परतावा

उपयोजित भांडवलावरील परतावा हा एक नफा एकक (मेट्रिक) आहे जो एखाद्या कंपनीचा दीर्घ मुदतीचा नफा आणि कंपनीद्वारे एकूण भांडवल किती कार्यक्षमतेने वापरले जाते हे मोजतो. उपयोजित भांडवलावरील परताव्याची गणना एखाद्या कंपनीच्या व्याज आणि करांपूर्वीच्या उत्पन्नाला उपयोजित भांडवलाद्वारे[18] भागून केली जाते.

2020-21 ते 2022-23 या कालावधीत 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा क्षेत्रनिहाय एकत्रित उपयोजित भांडवलावरील परतावा **तक्ता 5.18** मध्ये दिले आहे.

[18] उपयोजित भांडवल = भरणा झालेले भागभांडवल अधिक मुक्त राखीव (फ्री रिजर्व) आणि अधिशेष (सरप्लस) अधिक दीर्घ मुदतीची कर्जे वजा संचित तोटा वजा स्थगित महसुली खर्च

तक्ता 5.18: राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या भांडवलावरील परतावा

वर्ष	क्षेत्र	व्याज आणि करांपूर्वीचे उत्पन्न (₹ कोटीत)	उपयोजित भांडवल (₹ कोटीत)	उपयोजित भांडवलावरील परतावा *(टक्केवारीत)*
2020-21	ऊर्जा	10110.64	198554.71	5.09
	वित्त	228.33	3078.09	7.42
	सेवा	-936.97	338.86	-276.51
	पायाभूत सुविधा	601.09	33598.72	1.79
	कृषी व तत्सम	235.55	122820.52	0.19
	उत्पादन	-8.02	-795.17	-1.01
	संकीर्ण	56.29	188.44	29.87
	एकूण	**10286.91**	**357784.17**	**2.88**
2021-22	ऊर्जा	7853.21	201105.85	3.91
	वित्त	169.02	2970.60	5.69
	सेवा	-710.14	191.35	-371.12
	पायाभूत सुविधा	305.67	41712.49	0.73
	कृषी व तत्सम	350.82	151385.08	0.23
	उत्पादन	-20.74	-894.00	-2.32
	संकीर्ण	97.50	231.10	42.19
	एकूण	**8045.34**	**396702.47**	**2.03**
2022-23	ऊर्जा	8496.10	209048.91	4.06
	वित्त	173.40	3144.74	5.51
	सेवा	-1142.89	-2367.92	-48.27
	पायाभूत सुविधा	247.16	56166.09	0.44
	कृषी व तत्सम	353.32	156561.16	0.23
	उत्पादन	-8.28	-946.88	-0.87
	संकीर्ण	49.44	238.24	20.75
	एकूण	**8168.25**	**421844.34**	**1.94**

(स्त्रोत : 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंतच्या नवीनतम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

असे निदर्शनास आले की 2020-21 च्या तुलनेत 2022-23 मध्ये व्याज आणि करांपूर्वीचे उत्पन्न कमी झाल्याने आणि उपयोजित भांडवलामध्ये वाढ झाल्यामुळे राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा उपयोजित भांडवलावरील परतावा 2020-21 मधील 2.88 *टक्क्यांवरून* 2022- 23 मध्ये 1.94 *टक्क्यांपर्यंत* कमी झाला. 2022-23 या वर्षासाठी 76 कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रम आणि नऊ निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या उपयोजित भांडवलावरील परताव्याचे प्रतिनिधित्व करण्यात आले. उर्वरित 25 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये (आठ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांसह ज्यांचे पहिले लेखे प्रतीक्षेत होते) उपयोजित भांडवलावरील परतावा शून्य होता कारण एकतर व्याज आणि करांपूर्वीचे उत्पन्न किंवा उपयोजित भांडवल शून्य होते. 31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या तीन वर्षांसाठी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या उपयोजित भांडवलावरील परताव्याचा तपशील **परिशिष्ट 5.3** मध्ये देण्यात आला आहे.

5.13.2 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या इक्विटीवरील परतावा

इक्विटीवरील परतावा (रिटर्न ऑन इक्वीटी) हे वित्तीय कामगिरीचे मोजमाप आहे जे व्यवस्थापन कंपनीच्या मालमत्तेचा नफानिर्मिती साठी किती प्रभावीपणे वापर करीत आहे याचे मूल्यांकन करते आणि याची गणना निव्वळ नफा उत्पन्नाला (*म्हणजे* करोत्तर निव्वळ नफा) भागधारकाच्या निधीने भागून केली जाते. हे टक्केवारी म्हणून दर्शविले जाते आणि निव्वळ उत्पन्न आणि भागधारकांचा निधी दोन्ही सकारात्मक संख्या असल्यास कोणत्याही कंपनीसाठी गणना केली जाऊ शकते.

एखाद्या कंपनीच्या भागधारकांच्या निधीची गणना भरणा झालेले भांडवल आणि मुक्त राखीव आणि आधिक्य, कमी संचित तोटा आणि स्थगित महसुली खर्च जोडून केली जाते आणि सर्व मालमत्ता विकल्यास आणि सर्व कर्जाची

परतफेड केल्यास कंपनीच्या भागधारकांसाठी किती शिल्लक राहील हे दर्शविते. सकारात्मक भागधारक निधी असे दर्शवितो की कंपनीकडे त्याच्या दायित्वांची पूर्तता करण्यासाठी पुरेशी मालमत्ता आहे, तर नकारात्मक भागधारक निधीचा अर्थ असा आहे की दायित्वे हे त्याच्या मालमत्तेपेक्षा जास्त आहेत. जिथे राज्य शासनाने निधी गुंतविला आहे अशा 58 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या[19] बाबतीत इक्विटीवरील परताव्याची गणना करण्यात आली आहे. 2022-23 या कालावधीसाठी इक्विटीवरील परताव्याचे राज्य सार्वजनिक उपक्रमनिहाय तपशील **परिशिष्ट 5.4** मध्ये दिले आहेत.

2020-21 ते 2022-23 या कालावधीत या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांशी संबंधित भागधारक निधी आणि भांडवलावरील परताव्याचा तपशील **तक्ता 5.19** मध्ये देण्यात आला आहे.

तक्ता 5.19: राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या भांडवलांवरील परतावा

वर्ष	क्षेत्र	ज्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांसाठी इक्विटीवरील परतावा गणना केली आहे त्यांची संख्या	करोत्तर निव्वळ नफा (₹ कोटीत)	भागधारक निधी (₹ कोटीत)	इक्विटीवरील परतावा *(टक्केवारीत)*
2020-21	ऊर्जा	2	19.73	86005.87	0.02
	वित्त	17	101.39	1573.55	6.44
	सेवा	2	-938.93	126.15	-744.30
	पायाभूत सुविधा	13	427.82	452.88	94.47
	कृषी व तत्सम	14	178.72	132044.19	0.14
	उत्पादन	6	-64.75	-1045.12	-6.20
	संकीर्ण	5	43.28	198.35	21.82
	एकूण	**59**	**-232.74**	**219355.87**	**-0.11**
2021-22	ऊर्जा	2	8.68	86079.83	0.01
	वित्त	17	60.18	1646.20	3.66
	सेवा	2	-714.87	-21.52	-3321.89
	पायाभूत सुविधा	13	25.04	-2200.71	-1.14
	कृषी व तत्सम	14	280.82	151130.66	0.19
	उत्पादन	6	-82.04	-1147.52	-7.15
	संकीर्ण	5	19.66	230.82	8.52
	एकूण	**59**	**-402.53**	**235717.76**	**-0.17**
2022-23	ऊर्जा	1	5.29	92352.05	0.01
	वित्त	17	66.73	1795.19	3.72
	सेवा	2	-1145.30	-2580.94	-44.38
	पायाभूत सुविधा	13	33.29	-2144.81	-1.55
	कृषी व तत्सम	14	304.49	156303.97	0.19
	उत्पादन	6	-71.72	-1197.72	-5.99
	संकीर्ण	5	32.22	238.17	13.53
	एकूण	**58**	**-775.00**	**244765.91**	**-0.32**

(स्त्रोत: 30 सप्टेंबर 2023 रोजी नवीनतम वित्तीय विवरणपत्राच्या आधारे संकलित केलेली माहिती)

वरील तक्त्यावरून दिसून येते की, 2022-23 मध्ये 58 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा इक्विटीवरील परतावा (-)0.32 *टक्के* होता. यामध्ये 35 नफा कमावणार्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा आणि 15 तोट्यात असलेल्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा समावेश होता, त्यापैकी 2022-23 मध्ये इक्विटीवरील परतावा अनुक्रमे 0.34 *टक्के* आणि (-)27.69 *टक्के* होता. आठ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी कोणताही नफा किंवा तोटा नोंदविला नाही. शिवाय, वरील तक्त्यावरून असेही दिसून येते की राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे निव्वळ उत्पन्न 2020-21 मधील

[19] यात महाराष्ट्र उद्योग विकास महामंडळाचा समावेश आहे, जो थेट शासनाच्या ताब्यात आहे, परंतु भागभांडवल नाही

(-)₹ 232.74 कोटींवरून 2022-23 मध्ये (-)₹ 775.00 कोटींपर्यंत लक्षणीयरित्या कमी झाले, परिणामी इक्विटीवरील परतावा 2020-21 मधील (-)0.11 *टक्क्यांवरून* 2022-23 मध्ये (-)0.32 *टक्क्यांपर्यन्त* कमी झाला. वरील 58 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 55 शासन नियंत्रित कंपन्यांच्या बाबतीत करोत्तर निव्वळ नफा (-)₹ 787.44 कोटी होता, तर या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील भागधारकांचा निधी ₹ 2,44,355.94 कोटी होता. त्याचप्रमाणे, तीन शासन नियंत्रित इतर कंपन्यांच्या बाबतीत, करोत्तर निव्वळ नफा ₹ 12.44 कोटी होता, तर या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील भागधारक निधी ₹ 409.97 कोटी होता. 2020-21 ते 2022-23 या कालावधीत भागधारक निधीत वाढ झाली असली तरी निव्वळ उत्पन्न नकारात्मक असल्याने भांडवलावर नकारात्मक परतावा मिळाला. 31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या तीन वर्षांसाठी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या इक्विटीवरील परताव्याचा तपशील **परिशिष्ट 5.4** मध्ये देण्यात आला आहे.

5.13.3 गुंतवणुकीवरील प्रत्यक्ष परताव्याचा दर

गुंतवणुकीवरील प्रत्यक्ष परतावा इक्विटी आणि तत्सम विनाव्याज भांडवल त्यांच्या वेळेच्या मूल्यासाठी समायोजित केल्यानंतर ज्या नफ्याने आणि कार्यक्षमतेने वापरले गेले आहे त्याचे मोजमाप करते आणि गुंतवणुकीवर वास्तविक परतावा दराशी तुलना केल्यास महत्वाचे ठरते, जे पुरातन (हिस्टोरीक) खर्चाच्या आधारावर मोजल्या गेलेल्या अशा सर्व गुंतवणुकीच्या बेरजेने करोत्तर नफ्याला भागून मोजले जाते.

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये राज्य शासनाची लक्षणीय गुंतवणूक लक्षात घेता, अशा गुंतवणुकीवर प्रत्यक्ष परताव्याचा दर आवश्यक आहे. केवळ गुंतवणुकीच्या पुरातन खर्चावर आधारित परताव्याची पारंपारिक गणना गुंतवणुकीवरील प्रत्यक्ष परताव्याच्या दराच्या पर्याप्ततेचे योग्य सूचक असू शकत नाही कारण अशी गणिते पैशाच्या सध्याच्या मूल्याकडे दुर्लक्ष करतात. गुंतवणुकीच्या पुरातन मूल्याच्या तुलनेत राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील गुंतवणुकीच्या वर्तमान मूल्यावरील प्रत्यक्ष परताव्याच्या दराचे मूल्यांकन करण्यासाठी गुंतवणुकीचे वर्तमान मूल्य मोजले गेले आहे. 31 मार्च 2023 पर्यंत प्रत्येक वर्षाच्या अखेरीस गुंतवणुकीचा पुरातन खर्च सध्याच्या मूल्यावर आणण्यासाठी, राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये गुंतविलेल्या मागील गुंतवणूक/वर्षनिहाय निधीला शासकीय कर्जावरील वर्षनिहाय सरासरी व्याज दराने वाढविण्यात आले आहे, जे संबंधित वर्षासाठी निधीची किमान किंमत मानली जाते.

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील गुंतवणुकीची वर्तमान मूल्य खालील गृहीतकांच्या आधारे मोजली गेली.

- प्रत्यक्ष परतावा दर मोजण्यासाठी निर्गुंतवणुकीशिवाय गुंतवलेले भांडवल गुंतवणूक म्हणून गणले गेले आहे.
- व्याजमुक्त कर्ज आणि भांडवलामध्ये रुपांतरित व्याजमुक्त कर्जाच्या स्वरूपात उपलब्ध झालेला निधी गुंतवणूक म्हणून गणला गेला आहे.
- संबंधित वित्तीय वर्षासाठी शासकीय कर्जांवरील सरासरी व्याजदर सध्याच्या मूल्यापर्यंत पोहोचण्यासाठी चक्रवाढ दर म्हणून स्वीकारला गेला कारण ते वर्षासाठी निधीच्या गुंतवणुकीसाठी झालेल्या खर्चाचे प्रतिनिधित्व करतात आणि म्हणूनच किमान अपेक्षित प्रत्यक्ष परतावा दर मानले जातात.

2022-23 पर्यंतच्या कालावधीसाठी पुरातन खर्चाच्या आधारावर भांडवल आणि व्याजमुक्त कर्जाच्या स्वरूपात राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधील शासनाच्या गुंतवणुकीची वर्षनिहाय स्थिती **परिशिष्ट 5.5** मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता 5.20 मध्ये 2017-18 ते 2022-23 या कालावधीतील गुंतवणुकीच्या पुरातन खर्चाच्या वर्तमान मूल्याचा विचार करून राज्य शासनाच्या गुंतवणुकीच्या प्रत्यक्ष परताव्याची दर गणना दर्शविली आहे.

तक्ता 5.20: राज्य शासनाने राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये केलेल्या गुंतवणुकीचा वर्षनिहाय तपशील आणि 2022-23 पर्यंत त्यांचे सध्याचे मूल्य

(₹ कोटीत)

वित्तीय वर्ष	वर्षाच्या सुरुवातीला गुंतवणुकीचे वर्तमान मूल्य	वर्षभरातील गुंतवणूक	वर्षाच्या अखेरीस गुंतवणूक	शासकीय कर्जावरील सरासरी व्याजदर *(टक्केवारीत)*	वर्षाच्या अखेरीस एकूण गुंतवणुकीचे सध्याचे मूल्य	वर्षभरातील निधीचा खर्च वसूल करण्यासाठी कमीतकमी अपेक्षित परतावा	वर्षभरातील करोत्तर एकूण उत्पन्न	प्रत्यक्ष परतावा दर *(टक्केवारीत)*
i	ii	iii	iv=ii+iii	v	vi=iv* (1+(v÷100))	vii = iv* (v÷100)	viii	ix=viii* 100 / vi
2017-18	344433.91	8535.84	352969.75	8.00	381207.33	28237.58	-3347.01	-0.88
2018-19	381207.33	1933.32	383140.65	7.80	413025.62	29884.97	72.59	0.02
2019-20	413025.62	10151.16	423176.78	7.30	454068.68	30891.90	674.73	0.15
2020-21	454068.68	1253.98	455322.66	7.19	488060.36	32737.70	-179.42	-0.04
2021-22	488060.36	6380.05	494440.41	6.96	528853.46	34413.05	-2794.11	-0.53
2022-23	528853.46	641.27	529494.73	6.58	564335.48	34840.75	-1790.11	-0.32

(स्त्रोत : नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्रानुसार संकलित केलेली माहिती आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेली माहिती)

2022-23 या वर्षाच्या अखेरीस महाराष्ट्र शासनाने राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधे केलेल्या गुंतवणूकीत 2017-18 च्या ₹ 3,52,969.75 कोटीवरून ₹ 5,29,494.73 कोटीपर्यंत वाढ झाली होती. वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की, 2017-18 ते 2022-23 या कालावधीत प्रत्यक्ष परतावा दर (-)0.88 ते 0.15 *टक्के* या दरम्यान होता.

31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या कालावधीसाठी गुंतवणुकीच्या सध्याच्या मूल्यावर एकत्रित परतावा दर आणि प्रत्यक्ष परतावा दर **तक्ता 5.21** मध्ये खाली दर्शविला

तक्ता 5.21: 2022-23 मध्ये संपलेल्या वर्षासाठी गुंतवणुकीच्या सध्याच्या मूल्यावर एकत्रित प्रत्यक्ष परतावा दर

वित्तीय वर्ष	एकूण उत्पन्न /तोटा (-)	गुंतवणुकीच्या पुरातन किंमतीवर राज्य शासनाची वर्षाच्या अखेरीस गुंतवणूक (₹ कोटीत)	परताव्याचा दर (*टक्के*)	गुंतवणुकीच्या सध्याच्या किमतीवर राज्य शासनाची वर्षाच्या अखेरीस गुंतवणूक (₹ कोटीत)	प्रत्यक्ष परतावा दर (*टक्के*)
	(अ)	(ब)	(क)={(अ)/(ब)}*100	(ड)	(ई)={(अ)/(ड)}*100
2022-23	(-)1790.11	232406.06	(-)0.77	564335.48	(-)0.32

(स्त्रोतः नवीनतम अंतिम वित्तीय विवरणपत्रानुसार संकलित केलेली माहिती आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेली माहिती)

5.13.4 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या निव्वळ संपत्तीचे अपक्षरण

निव्वळ संपत्ती (नेटवर्थ) म्हणजे भरणा झालेले (पेडअप) भांडवल, मुक्त राखीव आणि आधिक्य वजा (मायनस) संचित तोटा आणि स्थगित महसुली खर्च यांची बेरीज. हे मूलतः मालकांसाठी एखाद्या संस्थेचे मूल्य काय आहे याचे मोजमाप आहे. नकारात्मक निव्वळ संपत्ती हे दर्शविते की संचित तोटा आणि स्थगित महसुली खर्चामुळे मालकांची संपूर्ण गुंतवणूक नष्ट झाली आहे.

31 मार्च 2023 रोजी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या नवीनतम वित्तीय विवरणपत्रांनुसार 41 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना ₹ 50,098.55 कोटीचा संचित तोटा झाला होता, 49 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमधे ₹ 9,717.76 कोटींचे संचित आधिक्य होते आणि 12 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना ना संचित तोटा ना संचित नफा झाला होता.

संचित तोट्यात गेलेल्या 41 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 13 निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांसह 31 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची निव्वळ संपत्ती पूर्णपणे नष्ट झाली होती. 31 मार्च 2023 रोजी या 31 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या ₹ 7,551.83 कोटींच्या भरणा झालेल्या भांडवलाच्या तुलनेत एकूण नकारात्मक निव्वळ संपत्ती (₹ 9,887.19 कोटी) होती. वरील 31 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचा तपशील **परिशिष्ट 5.6** मध्ये देण्यात आला आहे. तसेच ज्यांची निव्वळ संपत्ती पूर्णपणे नष्ट झाली आहे अशा 31 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 22[20] राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची निव्वळ संपत्ती **परिशिष्ट 5.7** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे (तपशीलवार उत्पन्न आणि खर्चासह) तीन वर्षांहून अधिक काळ सतत कमी होत गेली.

महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादित (₹ 2,948.11 कोटी), महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ (₹ 2,610.86 कोटी), महाराष्ट्र वीज विकास महामंडळ मर्यादित (₹ 1,013.63 कोटी) आणि महाराष्ट्र राज्य वस्त्रोद्योग महामंडळ मर्यादित (₹ 1,006.74 कोटी) या कंपन्यांच्या निव्वळ संपत्तीत सर्वाधिक घट दिसून आली.

5.14 भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांची पर्यवेक्षणाची भूमिका

5.14.1 भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्याद्वारे राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या वैधानिक लेखापरीक्षकांची नियुक्ती

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक हे कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 139 (5)/(7) नुसार शासाकीय कंपनी आणि शासन नियंत्रित इतर कंपन्यांच्या वैधानिक लेखापरीक्षकांची नेमणूक करतात, ज्यात असे नमूद केले आहे की शासकीय कंपनी किंवा शासन नियंत्रित इतर कंपन्याबाबतीत वैधानिक लेखापरीक्षकांची नियुक्ती भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी वित्तीय वर्ष सुरू झाल्यापासून 180 दिवसांच्या आत आणि प्रथम लेखापरीक्षकाच्या बाबतीत नोंदणीपासून 60 दिवसांच्या आत करणे आवश्यक आहे. भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांना पूरक लेखापरीक्षण करण्याचा आणि वैधानिक लेखापरीक्षकाच्या लेखापरीक्षण अहवालावर अभिप्राय देण्याचा किंवा पूरक करण्याचा अधिकार आहे. काही महामंडळांच्या नियमनानुसार त्यांच्या वित्तीय विवरणपत्राचे लेखापरीक्षण भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांकडून लेखापरीक्षण करून त्याचा अहवाल राज्य विधिमंडळाला सादर करणे आवश्यक आहे.

5.14.2 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांद्वारे वित्तीय विवरणपत्रे सादर करणे

5.14.2.1 वेळेत सादर करण्याची गरज

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 394 नुसार शासकीय कंपनीच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेच्या तीन महिन्यांच्या आत त्यांच्या कामकाजाचा वार्षिक अहवाल तयार करणे आवश्यक आहे. वार्षिक अहवाल तयार झाल्यानंतर वार्षिक अहवाल लेखापरीक्षण अहवालाच्या प्रतिसह भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या टिप्पण्या किंवा दिलेल्या पूरक लेखापरीक्षण अहवालासह शक्य तितक्या लवकर विधिमंडळासमोर सादर केला पाहिजे. वैधानिक महामंडळे नियमन करणाऱ्या संबंधित अधिनियमांमध्ये जवळजवळ समान तरतुदी अस्तित्वात आहेत. ही यंत्रणा राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये गुंतवलेल्या सार्वजनिक निधीच्या वापरावर आवश्यक वैधानिक (लेजिस्लेटीव) नियंत्रण प्रदान करते.

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 96 नुसार प्रत्येक कंपनीला वर्षातून एकदा भागधारकांची वार्षिक सर्वसाधारण सभा घेणे बंधनकारक आहे. असेही नमूद करण्यात आले आहे की एका वार्षिक सर्वसाधारण सभेच्या तारखेपासून दुसऱ्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेच्या तारखेपर्यंत 15 महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधी जाऊ नये. शिवाय, कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 129 नुसार वित्तीय वर्षासाठीचे लेखापरीक्षण केलेले वित्तीय विवरणपत्र त्यांच्या विचारार्थ संबंधित वार्षिक सर्वसाधारण सभेत ठेवावे लागतील. परिणामी, पुढील वर्षी 30 सप्टेंबरपर्यंत वित्तीय विवरणपत्रे तयार करून वार्षिक सर्वसाधारण सभेत ठेवणे आवश्यक आहे.

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 129 (7) मध्ये कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 129 मधील तरतुदींचे पालन न केल्यास कंपनीच्या संचालकांसह जबाबदार व्यक्तींना दंड आणि तुरुंगवासासारखा दंड आकारण्याची तरतूद आहे.

[20] राज्य सार्वजनिक उपक्रम एकतर सरकारी अनुदान/अर्थसहाय्य/कर्जाचे इक्विटीमध्ये रूपांतर आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या नियमित व्यवसायातून कमी उत्पन्न करून कार्यरत आहेत

5.14.2.2 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांद्वारे वित्तीय विवरणपत्र तयार करण्याची कालबद्धता

31 मार्च 2023 रोजी महाराष्ट्रात भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या लेखापरीक्षणाच्या कक्षेत 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रम होते. या 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 19 राज्य सार्वजनिक उपक्रम निष्क्रिय आहेत. उर्वरित 91 कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रम (10 वैधानिक महामंडळांसह), एकूण 14 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांद्वारे लेखापरीक्षणासाठी 2022-23 वर्षांचे वित्तीय विवरणपत्र सादर केले. 10 वैधानिक महामंडळांसह 96 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांचे वित्तीय विवरणपत्र विविध कारणांमुळे प्रलंबित होते. तथापि, चार वैधानिक महामंडळांसह 52 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत मागील वर्षांचे 70 वित्तीय विवरणपत्र सादर केले आहेत. 30 सप्टेंबर 2023 रोजी वित्तीय विवरणपत्र सादर करण्यातील प्रलंबिततेचा तपशील **तक्ता 5.22** मध्ये दर्शविण्यात आला आहे.

तक्ता 5.22: 31 मार्च 2023 रोजी संपलेल्या वर्षासाठी 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून प्राप्त झालेल्या वित्तीय विवरणपत्रांची स्थिती

तपशील		भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या लेखापरीक्षण अधिकार क्षेत्रांतर्गत राज्य सार्वजनिक उपक्रम			
		शासन नियंत्रित कंपन्या	शासन नियंत्रित इतर कंपन्यां	वैधानिक महामंडळे	एकूण
31 मार्च 2023 रोजी राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची एकूण संख्या		87	13	10	110
कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रम ज्याकडून सन 2022-23 साठीचे वित्तीय विवरणपत्र प्राप्त झाले		7	3	0	10
निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रम ज्याकडून सन 2022-23 साठीचे वित्तीय विवरणपत्र प्राप्त झाले		4	-	-	4
वित्तीय विवरणपत्र सादर करण्यातील प्रलंबितता असलेले राज्य सार्वजनिक उपक्रम		76	10	10	96
प्रलंबित वित्तीय विवरणपत्रांची संख्या		211	23	27	261
प्रलंबिततेचे विभाजन	परिसमापन (लिक्विडेशन) अंतर्गत राज्य सार्वजनिक उपक्रम	-	-	-	-
	निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रम जे परिसमापनखाली नाहीत	35	-	-	35
	'इतर' (कार्यरत आणि देय)	176	23	27	226
'इतर' प्रवर्गातील प्रलंबिततेचे वर्ष-निहाय विश्लेषण	एक वर्ष (2022-23)	34	4	4	42
	दोन वर्षे (2021-22 आणि 2022-23)	14	2	2	18
	तीन वर्षे किंवा त्याहून अधिक	128	17	21	166
(स्त्रोतः महालेखाकार (लेखापरीक्षा)-II, महाराष्ट्र कार्यालयाने संकलित केल्याप्रमाणे)					

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांची यादी आणि थकबाकीतील वित्तीय विवरणपत्राची स्थिती **परिशिष्ट 5.1** मध्ये दर्शविली आहे. 10 वैधानिक महामंडळांपैकी महाराष्ट्र राज्य वखार महामंडळ आणि महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ वगळता आठ वैधानिक महामंडळांचे भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक हे एकमेव लेखापरीक्षक आहेत.

सर्व वैधानिक महामंडळांचे 2022-23 या वर्षासाठीचे वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र 30 सप्टेंबर 2023 रोजी प्रलंबित होते. शिवाय, पाच वैधानिक महामंडळांचे वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र[21] तीन ते आठ वर्षांच्या कालावधीपासून प्रलंबित होते.

लेखे सादर करण्यास होणारा विलंब लेखापरीक्षा अहवालाद्वारे वेळोवेळी राज्य शासनाच्या निदर्शनास आणून दिला जात आहे. वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र आणि त्यांचे लेखापरीक्षण नसल्यामुळे त्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना वितरित केलेले अनुदान आणि कर्जाचा योग्य वापर आणि त्यांच्या हिशेबाची खात्री देऊ शकत नाही. राज्य शासनाच्या अपुऱ्या संनियंत्रणाव्यतिरिक्त, वित्तीय विवरणपत्र सादर न करणे हे महाराष्ट्र शासनाने दिलेल्या निधीवर या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून उत्तरदायित्वाचा अभाव दर्शविते.

[21] महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळ, तापी पाटबंधारे विकास महामंडळ, गोदावरी मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळ, महाराष्ट्र जलसंधारण महामंडळ आणि महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ

5.14.3 भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांचे पर्यवेक्षण - वित्तीय विवरणपत्रांचे लेखापरीक्षण व पुरक लेखापरीक्षण

5.14.3.1 वित्तीय अहवाल संरचना

कंपन्यांना कंपनी अधिनियम, 2013 च्या अनुसूची III मध्ये विहित नमुन्यात आणि राष्ट्रीय आर्थिक प्रतिवेदन प्राधिकरणाशी (नॅशनल फिनान्शियल रिपोर्टिंग अथॉरिटी) सल्लामसलत करून आणि त्यांनी केलेल्या शिफारशींची तपासणी केल्यानंतर, भारतीय सनदी लेखापाल संस्था (ICAI) यांनी शिफारस केल्यानुसार केंद्र शासनाने विहित केलेल्या अनिवार्य लेखा मानकांचे पालन करून वित्तीय विवरणपत्र तयार करणे आवश्यक आहे. वैधानिक महामंडळांनी त्यांचे वित्तीय विवरणपत्र त्यांच्या संबंधित नियमांनुसार विहित नमुन्यात, जे भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांशी सल्लामसलत करून तयार केले गेले आहेत आणि अशा महामंडळांचे नियमन करणाऱ्या अधिनियमनातील वित्तीय विवरणपत्राशी संबंधित असलेल्या इतर कोणत्याही विशिष्ट तरतुदीनुसार तयार करणे आवश्यक आहे.

5.14.3.2 वैधानिक लेखापरीक्षकांद्वारे शासकीय कंपन्यांच्या वित्तीय विवरणपत्रांचे लेखापरीक्षण

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 139 अन्वये भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी नियुक्त केलेले वैधानिक लेखापरीक्षक शासकीय कंपन्यांच्या वित्तीय विवरणपत्राचे लेखापरीक्षण करतात आणि कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 नुसार त्यावर आपला अहवाल सादर करतात.

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक हे राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या लेखापरीक्षणात वैधानिक लेखापरीक्षकांनी त्यांना सोपविलेली कामे योग्य आणि प्रभावीपणे पार पाडावीत या एकंदरीत उद्देशाने वैधानिक लेखापरीक्षकांच्या कामगिरीवर संनियंत्रण ठेवून पर्यवेक्षणाची भूमिका बजावतात. हे कार्य ते खालील शक्ति/अधिकार वापरुन करतातः

- कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143(5) अन्वये वैधानिक लेखापरीक्षकांना निर्देश देणे; आणि
- कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143(6) अन्वये वैधानिक लेखापरीक्षकांच्या अहवालावर पूरक किंवा टिप्पणी करणे.

5.14.3.3 शासकीय कंपन्यांच्या वित्तीय विवरणपत्राचे पुरक लेखापरीक्षण

कंपनी अधिनियम, 2013 किंवा इतर संबंधित अधिनियमांतर्गत विहित वित्तीय अहवाल चौकटीनुसार वित्तीय विवरणपत्र तयार करण्याची प्राथमिक जबाबदारी एखाद्या संस्थेच्या व्यवस्थापनाची आहे.

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 139 अन्वये भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी नियुक्त केलेले वैधानिक लेखापरीक्षक भारतीय सनदी लेखापाल संस्था यांच्या मानक लेखापरीक्षण पद्धती आणि भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी दिलेल्या निर्देशांनुसार स्वतंत्र लेखापरीक्षणाच्या आधारे कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 अन्वये वित्तीय विवरणपत्रावर मत व्यक्त करण्यास जबाबदार असतात. वैधानिक लेखापरीक्षकांनी कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 अन्वये लेखापरीक्षा अहवाल भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांकडे सादर करणे आवश्यक आहे.

निवडक शासकीय कंपन्यांच्या प्रमाणित वित्तीय विवरणपत्रासह वैधानिक लेखापरीक्षकांच्या अहवालाचा भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांकडून पूरक लेखापरीक्षण करून आढावा घेतला जातो. अशा पुनरावलोकनाच्या आधारे कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 (6) अन्वये नोंदविण्यात आलेली महत्त्वपूर्ण लेखापरीक्षण निरीक्षणे संबंधित राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेसमोर सादर करावयाची असतात.

5.15 भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या पर्यवेक्षणाच्या भूमिकेचे परिणाम

5.15.1 कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 अन्वये राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या वित्तीय विवरणपत्राचे लेखापरीक्षण

30 सप्टेंबर 2023 रोजी 14 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी वर्ष 2022-23 साठीचे वित्तीय विवरणपत्र सादर केले. तसेच, 52 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 2013-14 ते 2021-22 या मागील वर्षांसाठीचे 70 वित्तीय विवरणपत्रे सादर केली.

अहवाल कालावधीत, 28 वित्तीय विवरणपत्राच्या संदर्भात पुनरावलोकन न करण्याचे प्रमाणपत्र जारी केले गेले आणि 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत 43 वित्तीय विवरणपत्राचे पुनरावलोकन केले गेले, ज्यात पुनरावलोकन कालावधीपूर्वी प्राप्त झालेल्या परंतु पुनरावलोकन कालावधीत अंतिम केलेल्या वित्तीय विवरणपत्राचा समावेश आहे.

5.15.2 वित्तीय विवरणपत्राची सुधारणा

30 सप्टेंबर 2023 रोजी संपलेल्या कालावधीत प्राप्त झालेल्या वित्तीय विवरणपत्रावर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी केलेल्या पुरक लेखापरीक्षणाचा परिणाम म्हणून महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळाने वार्षिक सर्वसाधारण सभेत सादर करण्यापूर्वी वित्तीय विवरणपत्रामध्ये सुधारणा केली.

5.15.3 लेखापरीक्षकांच्या अहवालात सुधारणा

2022-23 मध्ये भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी केलेल्या वित्तीय विवरणपत्राच्या पुरक लेखापरीक्षणाचा परिणाम म्हणून वैधानिक लेखापरीक्षकांच्या अहवालात सुधारणा करण्याचे एकही प्रकरण नाही.

5.16 व्यवस्थापन पत्रे

वित्तीय लेखापरीक्षणाच्या उद्दिष्टांपैकी एक उद्दिष्ट म्हणजे लेखापरीक्षक आणि कॉर्पोरेट संस्थेच्या कारभाराची जबाबदारी असलेल्यांवर वित्तीय विवरणपत्राच्या लेखापरीक्षणातून उद्‌भवणाऱ्या लेखापरीक्षण बाबींवर संवाद प्रस्थापित करणे.

राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या वित्तीय विवरणपत्रावरील भौतिक निरीक्षणे कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 143 (6) अंतर्गत भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी केलेली टिप्पणी म्हणून नोंदविली होती. या टिप्पण्यांव्यतिरिक्त भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी वित्तीय अहवालात किंवा अहवाल प्रक्रियेत आढळलेल्या अनियमितता किंवा त्रुटीही सुधारात्मक कारवाईसाठी 'व्यवस्थापन पत्रां' द्वारे व्यवस्थापनाला कळविण्यात आल्या होत्या. सर्वसाधारणपणे (अ) लेखा विषयक धोरणांचा वापर व विवेचन (ब) लेखापरीक्षणामुळे होणारे समायोजन आणि (क) संबंधित राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या व्यवस्थापनाने पुढील वर्षात सुधारात्मक कारवाई करण्याचे आश्वासन दिलेल्या काही माहितीचा अपुरा खुलासा किंवा खुलासा न करणे. ज्या 30 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना व्यवस्थापन पत्रे देण्यात आली त्यांची यादी **परिशिष्ट 5.8** मध्ये देण्यात आली आहे.

5.17 निष्कर्ष

31 मार्च 2023 रोजी भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या लेखापरीक्षा कार्यक्षेत्रात महाराष्ट्रात 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रम होते, त्यापैकी 91 कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रम आणि 19 निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रम आहेत. 110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 39 कार्यरत राज्य सार्वजनिक उपक्रम आणि पाच निष्क्रिय राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी 30 सप्टेंबर 2023 पर्यंत एकही वित्तीय विवरणपत्र सादर केले नाही. वित्तीय विवरणपत्र सादर न केल्यामुळे गुंतवणुकीचा व खर्चाचा योग्य हिशेब झाला आहे की नाही आणि राज्य शासनाने ज्या हेतूने ही रक्कम गुंतविली होती, तो साध्य झाला की नाही, याची खात्री नाही.

2022-23 मध्ये 52 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी वार्षिक उलाढाल ₹ 1,22,154.70 कोटी नोंदविली, जी महाराष्ट्राच्या स्थूल राज्य उत्पन्नाच्या 3.46 *टक्के* इतकी आहे.

या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांमध्ये भांडवल आणि दीर्घकालीन कर्जामध्ये राज्य शासनाची गुंतवणूक ₹ 2,33,626.89 कोटी होती, तर 31 मार्च 2023 अखेर एकूण गुंतवणूक ₹ 4,90,595.02 कोटी होती.

110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 47 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना नफा (₹ 1,833.29 कोटी), तर 45 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना तोटा (₹ 3,623.40 कोटी) आणि 10 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना नफा किंवा तोटा झाला नाही. 31 मार्च 2023 रोजी 41 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना ₹ 50,098.55 कोटींचा संचित तोटा झाला होता.

110 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांपैकी 2022-23 या वर्षासाठी निर्धारित वेळेत (30 सप्टेंबर 2023) केवळ 14 राज्य सार्वजनिक उपक्रमांकडून वित्तीय विवरणपत्र प्राप्त झाले होते. आठ राज्य सार्वजनिक उपक्रमांनी स्थापनेपासून स्वतःचे पहिले वित्तीय विवरणपत्र सादर केलेले नाही.

5.18 शिफारशी

(i) महाराष्ट्र शासनाने तोट्यात असलेल्या सर्व राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या कामकाजाचा आढावा घ्यावा आणि त्यांची आर्थिक कामगिरी सुधारण्यासाठी आवश्यक पावले उचलावीत.

(ii) शासनाने वैयक्तिक राज्य सार्वजनिक उपक्रमांना वित्तीय विवरणपत्र वेळेत सादर करण्याचे उद्दिष्ट निश्चित करण्यासाठी आणि थकित कमी करण्यासाठी काटेकोरपणे लक्ष ठेवण्यासाठी प्रशासकीय विभागांना आवश्यक सूचना द्याव्यात.

(iii) शासनाने निष्क्रिय शासकीय कंपन्यांचा आढावा घ्यावा आणि त्यांचे पुनरुज्जीवन/बंद करण्याबद्दल योग्य निर्णय घ्यावा.

(iv) महाराष्ट्र शासनाच्या 2012 च्या निर्णयानुसार लाभांश जाहीर करण्यासाठी शासनाने नफा कमवणाऱ्या राज्य सार्वजनिक उपक्रमांच्या व्यवस्थापनावर प्रभाव टाकावा.

(सी. एम. साने)
प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा)-I
महाराष्ट्र, मुंबई

मुंबई
दिनांक 29 एप्रिल 2024

प्रतिस्वाक्षरीत

(गिरीश चंद्र मुर्मू)
भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक

नवी दिल्ली
दिनांक 6 मे 2024